

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY URF-ODATLAR MAZMUNI VA XARAKTERIDAGI TRANSFORMATSION O‘ZGARISHLAR

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-22-427-432>

Mamatqulova Nilufar Xusanovna

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti

Email: nilufarmamatqulova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy globallashuv va axborotlashuv jarayonlarining milliy urf-odatlar va an’analar mazmuniga, shuningdek, ularning ijtimoiy xarakteriga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida urf-odatlarining shakllanib qolsa-da, ularning botiniy (ma’naviy-axloqiy) mazmuni qanday transformatsiyaga uchrayotgani ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: milliy urf-odatlar, an’analar, transformatsiya, globallashuv, ommaviy madaniyat, qadriyatlar, ijtimoiy xarakter, modernizatsiya.

KIRISH.

Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotining hozirgi bosqichida har bir millatning o‘ziga xosligini belgilovchi eng muhim omillardan biri – bu uning asrlar davomida shakllangan milliy urf-odat va an’analaridir. Sharq falsafasi, xususan, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ilmiy merosida inson va jamiyat ma’naviyatini yuksaltirish masalasi doimo diqqat markazida bo‘lgan. Buyuk alloma Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyatning fozilligi uning axloqiy qadriyatlari va an’analariga qanchalik sodiqligi bilan o‘lchanishini ta’kidlagan. Demak, milliy urf-odatlar shunchaki o‘tmishdan qolgan tarixiy xotira emas, balki yoshlarni yuksak ma’naviyatli shaxs etib tarbiyalashning qudratli ijtimoiy-pedagogik va axloqiy mexanizmidir.

Biroq, XXI asr – shiddatli globallashuv, raqamli texnologiyalar va axborot almashinuvi asri o‘zining qator ijobiy yutuqlari bilan bir qatorda, milliy-ma’naviy qadriyatlar tizimiga jiddiy sinovlarni ham olib kelmoqda. “Ommaviy madaniyat”ning kirib kelishi va bozor iqtisodiyoti tamoyillarining ustuvorligi turmush tarzimizning barcha jabhalariga, jumladan, azaliy urf-odatlarimizga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmayapti. Bugungi kunda xalqimiz o‘rtasida an’ana va marosimlarning saqlanib qolish darajasi yuqori bo‘lsa-da, ularning botiniy (ma’naviy) **mazmuni va ijtimoiy xarakterida** chuqur transformatsion o‘zgarishlar kuzatilmoqda.

Eng dolzarb muammolardan biri shundaki, ko‘pincha urf-odatlarining faqat tashqi shakli saqlanib qolib, uning zamiridagi asl gumanistik, axloqiy-falsafiy mohiyat yemirilmoqda. To‘y-hashamlar, oilaviy tantanalar yoki motam marosimlarida o‘zaro mehr-oqibat, ehtiyojmandlarga yordam berish, jipslashuv va ruhiy taskin topish o‘rnini — moddiy imkoniyatlarni ko‘z-ko‘z qilish, kibr-havo, isrofgarchilik, dabdababozlik va shouga aylantirish illatlari egallab bormoqda. Oqibatda, yosh avlod ongida milliy urf-odatlar ruhiy yuksalish va axloqiy tarbiya vositasi emas, balki ijtimoiy statusni ko‘rsatish va iqtisodiy musobaqa maydoni degan noto‘g‘ri, yuzaki tasavvur shakllanmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – globallashuv sharoitida milliy urf-odatlarimiz xarakteri va mazmunida yuz berayotgan o‘zgarishlarning ijtimoiy-falsafiy sabablarini chuqur tahlil qilishdir. Shuningdek, Sharq mutafakkirlarining boy ma‘naviy merosiga tayangan holda, transformatsiyaga uchrayotgan bu an‘analarni o‘zining asl axloqiy mohiyatiga qaytarish hamda ularning bugungi kun yoshlarini yuksak ma‘naviyatli shaxs etib tarbiyalashdagi o‘rnini qayta tiklash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqish maqsad qilingan.

TADVIQOT METODOLOGIYASI

Globalashuv sharoitida milliy urf-odatlar xarakteridagi o‘zgarishlar o‘ziga xos murakkab ijtimoiy-madaniy va ruhiy-axloqiy fenomen bo‘lganligi sababli, mazkur tadqiqotni amalga oshirishda kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Muammoning tub mohiyatini ob‘ektiv yoritib berish maqsadida falsafiy bilishning bir qator usullari va ijtimoiy-gumanitar fanlar tajribasi integratsiya qilindi:

Aksiologik (qadriyatli) yondashuv: Ushbu metod tadqiqotning yetakchi o‘zagini tashkil etadi. Uning yordamida urf-odatlarimiz zaminidagi asl ma‘naviy qadriyatlar (mehr-oqibat, hamjihatlik, insonparvarlik) bilan bugungi kundagi moddiy-iste‘molchilik kayfiyatlari (isrofgarchilik, kibr-havo) o‘zaro solishtirildi. Bu orqali an‘analarning shakli saqlanib qolsa-da, ularning botiniy qadriyatli xarakteri qanday degradatsiyaga (yemirilishga) uchrayotgani aksiologik nuqtai nazardan baholandi.

Tarixiy-qiyosiy tahlil: Mazkur usul orqali xalqimizning o‘tmishdagi an‘naviy marosimlari (to‘y, aza, milliy bayramlar) va ularning bugungi kundagi amaliyoti qiyosiy o‘rganildi. Sharq mutafakkirlarining, xususan, Forobiy, Ibn Sino va Alisher Navoiy kabi allomalarning asarlarida ilgari surilgan sof axloqiy me‘yorlar bilan bugungi “ommaviy madaniyat” ta‘sirida gibridlashib borayotgan odatlarimiz o‘rtasidagi tafovutlar tarixiy dinamikada kuzatildi.

Germenevtik va sotsial-falsafiy tahlil: Jamiyatdagi urf-odatlarini oddiy ijtimoiy harakatlar emas, balki chuqur ma‘noga ega “matn” sifatida talqin etish (germenevtika) orqali ularning yashirin sotsiologik sabablari ochib berildi. Ijtimoiy begonalashuv, virtualizatsiya va marosimlarning o‘ziga xos “shou”ga aylanib qolishi fenomenlari

inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning yangicha falsafiy qiyofasi sifatida talqin etildi.

Empirik kuzatuv va mantiqiy umumlashtirish: Tadqiqot faqat nazariy xulosalarga tayanib qolmasdan, bugungi kundalik ijtimoiy hayotdagi voqealarni (masalan, oilaviy tantanalar, ijtimoiy tarmoqlardagi marosimlar tahlili) bevosita kuzatish usullaridan ham foydalanildi. Olingan ma’lumotlar induksiya va deduksiya kabi mantiqiy usullar yordamida tizimlashtirilib, umumiy falsafiy xulosalar chiqarildi.

Ushbu metodlarning uyg‘unlikda qo‘llanilishi milliy urf-odatlardagi transformatsiya jarayonlarini faqatgina his-tuyg‘ularga berilib qoralash emas, balki ularning ijtimoiy-iqtisodiy ildizlarini ilmiy xolislik bilan baholash imkonini berdi.

Natijalar.

Olib borilgan ijtimoiy-falsafiy, qiyosiy va aksiologik tahlillar natijasida globallashuv sharoitida milliy urf-odatlarimiz xarakteri va mazmunida bir qator jiddiy transformatsion o‘zgarishlar yuz berayotgani aniqlandi. Xususan, an’analarimizning bugungi kun yoshlari ma’naviyatiga ta’siri nuqtai nazaridan quyidagi konseptual natijalar olindi:

Aksiologik inqiroz va marosimlarning tijoratiylashuvi: Eng xavotirli o‘zgarishlardan biri shuki, urf-odatlarimiz o‘zining asl ma’naviy-axloqiy (botiniy) maqsadidan uzoqlashib, bozor iqtisodiyotining iste’molchilik kayfiyatiga moslashib bormoqda. To‘y-hashamlar, aqiqa, sunnat to‘ylari va hatto ba’zi aza marosimlari o‘zaro mehr-oqibatni mustahkamlash vositasi bo‘lishdan ko‘ra, ko‘proq ijtimoiy maqomni (statusni) namoyish etish, kibr va moddiy raqobat maydoniga aylanib qolmoqda. Natijada, yoshlar ongida *insonning qadr-qimmatini uning aqli va ma’naviy dunyosi bilan emas, balki boyligi hamda qila oladigan dabdabasi bilan o‘lchanadi*, degan xatarli illuziya (yolg‘on tasavvur) shakllanmoqda. Bu esa Sharq mutafakkirlari ilgari surgan tavoze, kamtarlik va botiniy boyluk tamoyillariga mutlaqo ziddir.

Muloqotning virtualizatsiyasi va emotsional begonalashuv: Raqamli texnologiyalarning kundalik hayotga chuqur kirib kelishi urf-odatlarining “jonli” va samimiy xarakterini o‘zgartirmoqda. Ota-onani yo‘qlash, bemorlardan xabar olish, hayit va Navro‘z bayramlarida tabriklash kabi sof insoniy, yuzma-yuz muloqotni talab etadigan an’analar endilikda ijtimoiy tarmoqlar orqali qisqa, qoliqli (shablon) matnlar, suratlar yoki stikerlar jo‘natish bilan almashtirilmogda. Buning natijasida Sharq falsafasida qadrlanadigan ruhiy hamdardlik, yuzma-yuz dildan suhbatlashish va emotsional empatiya hissi yoshlar o‘rtasida susayib, jamiyatda ijtimoiy begonalashuv (odamovilik) jarayoni tezlashmoqda.

Gibridlashuv va “ommaviy madaniyat” ta’siri (Akkulturatsiya): Yoshlar o‘rtasida urf-odatlarini “zamonoviylashtirish” niqobi ostida milliy va g‘arbiy udumlarning qorishib ketishi (gibridlashuv) kuzatilmogda. Masalan, oilaviy

tantanalarda g‘arb “omnaviy madaniyati” elementlarining (ba‘zan Sharq mentalitetiga mutlaqo yot bo‘lgan xulq-atvor va kiyinish madaniyatining) sun‘iy ravishda o‘zbek milliy an‘analariga singdirilishi yuz bermoqda. Bu holat yosh avlodning milliy o‘zligini anglash jarayonida kognitiv dissonansni (qarama-qarshilikni) keltirib chiqarmoqda, ularning ma‘naviy qiyofasi ikkiga ajralib qolmoqda.

Ratsionallashuv va pragmatik tafakkurning o‘sishi (Ijobiy tendensiya):

Tadqiqot nafaqat salbiy holatlarni, balki urf-odatlariga munosabatdagi ijobiy ijtimoiy siljishlarni ham qayd etdi. Xususan, ma‘rifatli yoshlar, ziyolilar va zamonaviy fikrlaydigan oilalar o‘rtasida isrofgarchilikka asoslangan, hech qanday ma‘naviy yukka ega bo‘lmagan eskirgan xurofotlardan (masalan, ortiqcha sarpo-suruq qilish, “tog‘ora yuborish”dagi mantiqsiz musobaqalar) qat‘iy voz kechish tendensiyasi kuchaymoqda. Urf-odatlarini ixcham, kamxarj va aynan ma‘naviy mohiyatiga e‘tibor qaratgan holda o‘tkazishga intilish — jamiyatda, xususan yoshlar o‘rtasida pragmatik va rasional tafakkur shakllanayotganidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, bugungi kunda milliy urf-odatlarimiz jiddiy dixotomiya (ikkiga ajralish) davrini boshidan kechirmoqda: bir tomonda dabdababozlik va virtual qoliqlar qurboniga aylanib, shaklbozlikka o‘tayotgan an‘analar turgan bo‘lsa, ikkinchi tomonda o‘zining asl insonparvarlik, rasionallik va qadriyatli mohiyatiga qaytishga intilayotgan urf-odatlar namoyon bo‘lmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, milliy urf-odatlar qotib qolgan dogma emas, balki doimiy harakatdagi dinamik ijtimoiy-ma‘naviy hodisadir. Globallashuv va axborotlashuv jarayonlari bu fenomenning shakliga ma‘lum o‘zgartirishlar kiritishi tabiiy jarayon, ammo eng muhim masala — uning botiniy, axloqiy-qadriyatli o‘zagini saqlab qolishdir. Tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, urf-odatlarining shouga aylanib tijoratiylashuvi, dabdababozlik va muloqotning virtual qoliqlarga tushib qolishi yoshlar o‘rtasida ma‘naviy qashshoqlashuv, xudbinlik (egoizm) va ijtimoiy begonalashuv kabi jiddiy muammolarga olib kelmoqda.

Sharq mutafakkirlarining boy merosi bizga shuni uqtiradiki, har qanday marosim yoki an‘ananing yakuniy maqsadi — insonni ruhiy jihatdan poklash, jamiyatni birdamlikka chorlash va eng asosiysi, **komil insonni tarbiyalashdan** iborat. Bugungi kunda yoshlarni yuksak ma‘naviyatli shaxs etib tarbiyalashda milliy urf-odatlarini ularga shunchaki quruq qoida sifatida majburlab yod oldirish emas, balki bu odatlarning tag zamiridagi chuqur falsafiy, insonparvarlik mohiyatini tushuntirish zarur. Yoshlarimiz to‘y-hasham, ma‘raka yoki bayramlarni moddiy raqobat va o‘zini ko‘z-ko‘z qilish maydoni emas, balki mehr-oqibat, o‘zaro ko‘mak va ma‘naviy yuksalish vositasi sifatida anglab yetishlari kerak.

Ushbu ijtimoiy-falsafiy muammolarni hal etish uchun quyidagi amaliy qadamlarni tashlash maqsadga muvofiq:

1).Ta’limda innovatsion yondashuv: Oliy ta’lim muassasalarida “Sharq falsafasi”, “Tarbiya” va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarni o’qitishda yoshlarning pragmatik tafakkuriga mos tushadigan innovatsion va mantiqiy-tahliliy usullardan foydalanish; ularga urf-odatlardagi shaklbozlik va asl ma’naviyat o’rtasidagi farqni anglashni o’rgatish.

2).Qadriyatli immunitetni shakllantirish: Yoshlarda “ommaviy madaniyat”ning yuzaki va iste’molchilik kayfiyatidagi g’oyalariga qarshi turish uchun sharqona tavoze, qanoat va botiniy boylik tushunchalarini mustahkamlash.

3).Ijtimoiy nazorat va shaxsiy o’rnak: Ziyolilar, olimlar va pedagoglar jamiyatdagi marosimlarni rasionallashtirish, ularni ixcham va ma’naviy jihatdan boy tarzda o’tkazishda o’zlarining shaxsiy namunalari orqali yoshlarga o’rnak bo’lishlari zarur.

Faqatgina ana shunday maqsadli, tizimli va sof falsafiy-axloqiy yondashuv orqaligina biz shiddatli globallashuv sharoitida o’z milliy o’zligimizni asrab qolishimiz, ajdodlarimizning yuksak ma’naviy merosini kelajak avlodlarga bus-butun yetkazishimiz va ruhan sog’lom avlodni voyaga yetkazishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.

1. Mirziyoyev Sh.M. (2021). *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti.
2. Karimov I.A. (2008). *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: “Ma’naviyat” nashriyoti.
3. Qodirov A.A. (2010). *Globallashuv va milliy ma'naviyat: muammo va yechimlar*. Toshkent: “Falsafa va huquq” instituti nashriyoti.
4. Nazarov Q., va boshqalar. (2015). *Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya)*. Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti.
5. Ergashev I., va boshqalar. (2014). *Milliy g‘oya: O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi*. Toshkent: “Akademiya” nashriyoti.
6. Гидденс Э. (2004). *Ускользящий мир: как глобализация меняет нашу жизнь* [Qo‘ldan chiqayotgan dunyo: globallashuv hayotimizni qanday o‘zgartirmoqda]. Москва: Издательство “Весь Мир”.
7. Чумаков А.Н. (2015). *Глобализация. Контуры целостного мира* [Globallashuv. Yaxlit dunyo konturlari]. Москва: Проспект.
8. Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London: Sage Publications. (Madaniy globallashuv va lokalizatsiya jarayonlarini tushunish uchun xalqaro standart asar).

9. Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
10. To‘rayev, B. O. (2020). “Globallashuv sharoitida yoshlar ma’naviyatini shakllantirishda milliy urf-odatlarining o‘rni”. *Falsafa va huquq jurnali*, 2(4), 45-51.
11. Xolmatov, S. (2019). “Milliy qadriyatlar va an’analar transformatsiyasi: sotsiologik tahlil”. *Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari jurnali*, 3(87), 112-118.
12. Raxmanova, D. (2022). “The Impact of Globalization on National Identity and Cultural Heritage in Uzbekistan”. *European Journal of Humanities and Educational Advancements*, 3(5), 22-26.